

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

LEWKOWICZ, JOSEF

Vânătorul de naziști : cum am supraviețuit în șase lagăre de concentrare și am devenit din victimă vânător / Josef Lewkowicz și Michael Calvin ; trad. din lb. engleză și note de Andrei Covaciu. - București : Bookzone, 2024

ISBN 978-630-305-242-7

I. Calvin, Michael

II. Covaciu, Andrei (trad.)

929

94

Redactor: **Roxana Nacu**

Grafician copertă: **Teodora Savu**

Tehnoredactor: **Anca Marisac**

THE SURVIVOR

Copyright © Joseph Lewkowicz 2023

First published in Great Britain in 2023 by Bantam

an imprint of Transworld Publishers

All rights reserved.

© Bookzone 2024, pentru prezenta ediție

Toate drepturile rezervate pentru limba română.

Nicio parte a acestei lucrări nu poate fi stocată sau reprodușă fără acordul editurii.

Editura Bookzone

Șoseaua Berceni nr. 104, sector 4, București

Comenzi și informații:

Telefon: 031-433.50.68

E-mail: office@bookzone.ro

www.bookzone.ro

JOSEF LEWKOWICZ

ȘI MICHAEL CALVIN

VÂNĂTORUL DE NAZIȘTI

**Cum am supraviețuit în șase lagăre de concentrare
și am devenit din victimă vânător**

*Traducere din limba engleză și note
de Andrei Covaciu*

Bookzone
BUCUREȘTI, 2024

CUPRINS

Cuvânt-înainte (<i>de rabinul Naftali Schiff și Jonathan Kalmus</i>)	9
Prolog: Fantome	15
1. Legături de sânge	23
2. Sfârșitul inocenței.....	39
3. Ultimul rămas-bun	57
4. Pângărirea celor morți.....	75
5. Robi ai sorții	93
6. Lumina vieții.....	109
7. De la statutul de sclav la cel de pelerin	125
8. Treptele Morții	141
9. Limitele bunătății.....	159
10. Libertate	179
11. Trădare	195
12. Începutul sfârșitului.....	213
13. Crimă și pedeapsă.....	235

14. Salvați copiii.....	255
15. Noi orizonturi.....	273
16. Poveste de dragoste	293
17. Alege viața	317
18. Supraviețuitorul	333
<i>Mulțumiri</i>	347
<i>Despre autori</i>	351

Cuvânt-înainte

de rabinul Naftali Schiff și Jonathan Kalmus

Aproape că nu-ți vine a crede când auzi că un adolescent – înrobit, bătut cu bestialitate, trecut prin șase lagăre de concentrare naziste – a reușit să supraviețuiască. Această carte este unică prin însuși acest fapt și vă va face să vă întrebați: «Cum? Cum a fost cu putință ca un băiat orfan, care a supraviețuit șterpelind coji de cartofi și tot felul de alte resturi alimentare, umilit de tortionarii care i-au ucis întreaga familie, să reziste abisului degradării naziste și să-și păstreze omenia recitând mantra „Nu trebuie să devin un animal asemenea lor”? Oare s-ar fi putut face mai mult?» Răspunsul este: *el* chiar a făcut. Ajuns numai piele și os, el protestează împotriva cruzimii regăsindu-și compasiunea necesară pentru a-și risca viața și a-și hrăni tovarășii de suferință. Vorbim aici despre *o baracă întreagă* de oameni înfometaji. Văzând cum acest om și-a refăcut viața după cel de-Al Doilea Război Mondial, am putea crede că mesajul – minunat, puternic – al poveștii descrie un simplu arc peste timp. Felul în care acest băiat își schimbă zeghea dungată pe care o purtase în lagăr cu uniforma de ofițer american de informații ca să-l încolțească pe cel mai infam criminal în masă al Germaniei naziste constituie o adevărată epopee. Faceți cunoștință cu Josef.

Nu pot uita oamenii aceia minunați care cândva se aflau lângă mine. Verii mei... atât de numeroși. Micuța Bluma Kroner, fata cu părul roșu. Nu știu cu ce se ocupa tatăl ei, dar știu că era bogat. Fusese prima persoană din ștetl care își cumpărase o mașină decapotabilă. Când ne lua în ea, mă simțeam ca un împărat din Antichitate.

După ce naziștii ne-au luat de acolo, nu i-am mai văzut niciodată. Dacă închid pleoapele, încă îi mai pot vedea cu ochii minții, însă senzația este extrem de dure-roasă. Nu-mi place să mă gândesc la cei dispăruți, dar gândurile mi se îndreaptă involuntar către ei, în special atunci când sunt singur. Măhnirea îmi dă mereu târcoale. Nu îmi pot aminti glasul mamei, ori mirosul ei specific. Mai resimt o umbră de vinovăție din pricina faptului că am înfruntat-o atunci când mi-a reproșat că am împărțit sendvișurile pentru gustarea de prânz unor copii săraci de la școală. Ar fi trebuit să fugim – dar de ce? Trăiam acolo de o mie de ani. Prinseserăm rădăcini.

Aveam parte de o viață fericită, înconjurați fiind de prieteni, frați și surori, părinți, bunici și străbunici. Toți treceau pe la noi pe acasă. Unii aduceau bomboane; o mătușă ne aducea *saurekraut*⁴ făcut în casă. Ce s-a ales de ei? Am avut atât de multe de învățat de la oamenii aceștia, iar acum îmi este dor de toți. Nu au trăit suficient de mult ca să ajung să-i cunosc cum se cuvine.

Nu au trăit suficient de mult pentru ca eu să ajung să mă cunosc pe mine însumi.

⁴ *saurekraut* – sortiment de varză fermentată și apoi murată.

I

Legături de sânge

Doamna primar a fost politicoasă, însă fermă: în Działoszyce, locul în care m-am născut, nu exista niciun cimitir evreiesc. Înțelegea și agreea strădania mea de a găsi mormântul străbunicului meu, însă nu mă putea ajuta cu nimic. Așa cum adesea este cazul în Polonia, o țară în care secretele ceva mai întunecate sunt protejate cu ajutorul unor jumătăți de adevăr și al unor mistere, lucrurile de fapt nu erau așa cum păreau să fie.

Știam că mintea nu îmi joacă feste. În general, copiilor de vârsta mea (aveam opt ani în 1934) nu li se permitea să asiste la înmormântări, însă eu fusesem atât de apropiat de străbunicul meu încât mi s-a îngăduit, în chip excepțional, să mă duc la cimitir la sfârșitul după-amiezii zilei în care murise în somn (cu puțin timp înainte de Pesah (Paștele evreiesc). Nimeni nu știa precis dacă trăise 105 sau 106 ani.

Dovid Leib (fratele meu, mezinul familiei noastre, a primit numele lui) era un bărbat înalt, cu chip bonom și cu o barbă lungă, albă, care pe mine mă fermeca, mai ales atunci când începea să dănțuiască în bătaia vântului. Străbunicul purta o manta lungă, neagră, și un *hittel* hasidic (o pălărie cu boruri largi). Parcă îl aud cum spunea „Nu m-a durut niciodată nici măcar o unghie”.

A murit cu toți dinții în gură, cu auzul perfect și fără să aibă nevoie de ochelari sau de un baston.

Era o întrupare a istoriei.

Îmi spunea povești despre regi polonezi, precum Boleslav al II-lea⁵ cel Generos; Cazimir al III-lea⁶ cel Mare și Vladislav al II-lea⁷ din dinastia Iagello, care acordase așezării Działoszyce statutul de târg în 1409. Asemenea tatălui său, care a ajuns și el la o vârstă înaintată, a transmis generațiilor următoare poveștile pogromurilor anti-semite, începând cu Rebeliunea lui Hmelnițki⁸ din 1648, în timpul căreia au fost măcelăriți zeci de mii de evrei.

Străbunicul meu supraviețuise unui asemenea pogrom, desfășurat în timpul Războiului Civil din Rusia și care s-a soldat cu moartea a cel puțin 35 000 de evrei, uciși de căpeteniile trupelor paramilitare, de rușii albi și de naționaliștii ucraineni. L-a cunoscut personal pe Józef Piłsudski, politicianul considerat a fi părintele celei de a doua Republici Poloneze multietnice, restabilite în 1918, la 123 de ani de la divizarea țării⁹. Tensiunile create în vremurile acelea se resimt până în ziua de astăzi.

Era un bătrân cu inimă de copil. Obișnuia să-și petreacă zilele la ferma lui, îngrijindu-și cei doi cai, straturile de roșii și mâncând păstăi crude de fasole, culese de pe vrej. Pe mine mă trimitea în pod să adun ouăle proaspete, calde încă, despuse de găinile lui, învățându-mă apoi cum să le găuresc în două locuri ca să le pot sorbi

5 Boleslav al II-lea cel Generos – (1042–1081 sau 1082) cunoscut și drept „cel Îndrăzneț” sau „cel Crud”, a fost al treilea rege al Poloniei (1076–1079) (cf. Wikipedia).

6 Cazimir al III-lea – (1310–1370) cunoscut și drept „cel Mare”, rege al Poloniei (1333–1370).

7 Vladislav al II-lea – (1362–1434) rege al Poloniei între anii 1386–1434.

8 Bogdan Hmelnițki – (1595–1657) liderul rebeliunii cazacilor zaporițieni împotriva magnaților polono-lituanieni (1648–1654).

9 Este vorba despre cea de-a treia divizare a Poloniei (24 octombrie 1795).

albușul cu care apoi mă puneam să mă frec la ochi. Probabil era doar o *bobbemeise*, adică un leac băbesc, însă el era convins că îmi va prinde bine.

Există un cuvânt ebraic ajuns și în idiș – *yichus* – care înseamnă descendență sau legătură de sânge și care exprimă semnificația faptului de a ști de unde ne tragem, cine suntem și ce anume reprezentăm. Iată motivul pentru care era atât de important pentru mine să-i aduc străbunicului un ultim omagiu. Faptul că părinții și frații mei nu au putut avea parte de un mormânt evreiesc îmi întărise dorința de a căuta locul în care fusese înhumat străbunicul.

Când m-am născut eu, în ziua de 21 iulie 1926, evreii constituiau 80% din populația orașului Działoszyce. Aceștia se ocupau cu comerțul – grâne, pantofi, mobilă, piei de animale și haine. Trei tăbăcării, două prese de ulei, o fabrică de cărămidă și câteva cuptoare în care se ardeau țigle asigurau o parte dintre locurile de muncă. Târgurile, care se țineau în fiecare zi de marți și vineri, atrăgeau mii de oameni din satele și așezările din apropiere.

Când am revenit acolo ultima dată, în 2019, m-am simțit de parcă aș fi căzut într-o gaură neagră. Clădirea (fără acoperiș acum) a Sinagogii în stil neoclasic Adas Yisroel, înălțată în 1852 și desăvârșită abia în 1876, încă exista, însă tencuiala exterioară se fărâmițase, expunând zidăria crăpată. Sinagoga devenise o adevărată colonie de porumbei care zburau, fâlfâindu-și zgomotos aripile, printre arcele care cândva încadraseră niște vitralii impozante.

În zilele sale de glorie, sinagoga din Działoszyce fusese un loc încântător – cu stelele acelea aurii pictate pe grinzile care se profilau pe albastrul deschis al tavanului; cu imaginile înfățișând cele douăsprezece triburi ale lui Israel, pictate pe plăci de metal și împodobite cu șiraguri de flori. În cele patru colțuri ale tavanului se

puteau zări imagini pictate reprezentând o căprioară, un leu, un tigru și un vultur. Nimic nu a mai rămas din toate acestea. Imediat după Al Doilea Război Mondial, dintr-o nepăsare echivalentă cu o adevărată profanare, sinagoga a fost transformată în depozit de cărbune, ciment și alte materiale de construcție.

M-am uitat printre zăbrelele ușilor din fier încuiate, încercând să mă transport în trecut, pe vremea când stăteam pe băncile sinagogii, *davening*¹⁰, adică rugându-mă împreună cu tata și cu tatăl acestuia, Jankel, o persoană profund religioasă și al treilea fiu al străbunicului meu Dovid. Soția lui Jankel, Esther, bunica mea, era la fel de pioasă: studia *Tsena Urena* (Biblia pentru femei) și făcea unt și brânză după ce mulgea vacile lui Dovid.

Atât de multe s-au schimbat de atunci. Bălăriile din jur sporesc senzația de dărăpănare și de dezorientare, dat fiind faptul că un om bătrân ca mine vede toate aceste lucruri din trecut într-o lumină diferită. Bunăoară, printre amintirile înspăimântătoare din copilărie se numără și cele legate de un râu mare, aflat în apropiere, și de cascada care punea în mișcare mecanismele singurei mori din ștetl. Ei bine, între timp râul acela s-a preschimbat într-un pârâu domol, cu apă puțin adâncă, cunoscut sub numele de Sancygniówka.

M-am simțit obligat să mă întorc la râu și să binecuvântezez faptul că am rămas în viață, dat fiind că am căzut în apa lui pe când eram un băiețel, alunecând de pe două scânduri prost proptite care serveau de punte. La ora aceea nu se aflase nimeni prin apropiere, ca să-mi poată sări în ajutor. Nici până în ziua de azi nu știu cum am reușit să revin pe mal.

10 *davening* – cuvânt (verb) în limba „ynglish” (adică „idișglez”) însemnând „rugăciune (la evrei)”, din (idiș) „דאָן / *davn*”.

Zona era predispusă la inundații. În 1936, Działoszyce a fost rupt de restul lumii vreme de opt zile, când Sancygniówka și Jakubówka (un alt râu) au ieșit din matcă, după o rupere de nori. Nu mai puțin de 28 de case au fost luate atunci de ape, 130 au fost grav avariate, iar șase localnici s-au înecat. Casa noastră fusese inundată până la înălțimea de doi metri, câțiva ani mai devreme. Ca să mă pună la adăpost, părinții mă așezaseră pe un dulap. Încă păstrez amintirea unei bucăți de tavan, cu tot cu plafoniera, purtată de ape.

Misterul dispariției locului de veci al străbunicului meu are o explicație: în timpul Holocaustului, dar și mai târziu, a existat o preocupare pentru ștergerea urmelor lăsate de comunitatea evreiască. După ce am revenit prima oară la Działoszyce, în 2011, am descoperit că cimitirul fusese abandonat cu bună știință de către localnicii polonezi, care se simțeau măcinați deopotrivă de vinovăție și de ranchiună. Cu această ocazie au fost distruse pietre tombale datând de la începutul secolului al XVIII-lea.

Cimitirul era atât de năpădit de bălării încât devenise inaccesibil, ceea ce, ca să fiu îngăduitor, ar putea să explice ignoranța doamnei primar. Am aflat că, în cele din urmă, un suflet bun a reușit să-și croiască drum printre buruieni și să prindă plăcuțele comemorative de trunchiurile copacilor de acolo. Oamenii ale căror nume sunt înscrise pe ele au dispărut în negura timpului, însă merită să fie ținuți minte. Binecuvântată le fie amintirea!

Bunicii mei vorbeau idiș, poloneză, rusă și germană. Erau săraci, însă generoși. Bunicul meu, bunăoară, distribuia laptele pe care îl cumpăra de la *poretz* (numele proprietarilor de pământ din perioada feudală) săracilor care nu-i puteau plăti decât o fracțiune din prețul real. Fratele lui, Aaron, care era administrator de moșie, a avut parte de o carieră atât de fructuoasă, încât la un

moment dat și-a permis să-și cumpere o trăsură cu patru cai (echivalentul unui Rolls Royce din zilele noastre). Mie îmi aducea ciocolată, iar pe celelalte rude le ajuta pe cât putea.

Pentru cineva care, în lagăre, era cunoscut ca un număr, am purtat multe nume. Numele pe care l-am primit la naștere este Joseph (sau Josef) însă mi se zicea Juzek ori Josek în poloneză sau Jossel ori Yossaleh în idiș. Mai târziu în viață, în America de Sud și în Canada, lumea mă știa de José sau Joe. Numele meu depindea de locul în care trăiam la un moment dat. Numele original al familiei este Lewkow, „icz”-ul a apărut mult mai târziu, el însemnând „fiul lui”. „Lew” înseamnă „inimă”, dar pare să aibă legătură și cu tribul evreiesc al lui Levi.

Ce întorsături ciudate pot lua uneori lucrurile! Mulți ani mai târziu, în timpul unei vizite în Israel, am rămas uimit când, întâlnindu-mă întâmplător pe stradă cu un necunoscut, acesta mi-a spus că asistasese la ceremonia mea de circumcizie, care avusese loc la opt zile după nașterea mea. Se pare că primisem numele unui erudit într-ale Torei, rabinul Yoskele. Îmi doream să aflu mai multe amănunte, însă după doi ani, când am revenit în Israel, am aflat că între timp bărbatul acela murise. Amintirile lui nu au fost niciodată consemnate. Iată cum încă o bucată, mică însă semnificativă, a istoriei noastre, s-a pierdut.

Tatăl meu, Symcha, s-a născut în 1899. Era primul născut și singurul fiu al familiei. Hannah, mezina dintre cele trei surori (celelalte fiind Sheindel și Pearl), a murit la o vârstă fragedă, bolnavă fiind de tuberculoză. Tata a încercat (fără succes) să evite încorporarea în armata poloneză către sfârșitul Primului Război Mondial, răzându-se deliberat la un picior.

Refuzul de a te lăsa recrutat pare a fi o trăsătură de familie. În anii 1950, soarta m-a trimis în brațele unui

străunchi pe nume Israel, un individ plin de haz care fugise de armată cu aproape patruzeci de ani în urmă. Între timp își făurise o viață nouă în America de Sud – și toate acestea doar pentru că nu voise să se lase încorporat în armata poloneză.

Tata nu prea vorbea despre luptele la care participase în Rusia, Ucraina, Belarus și Germania, însă avusese prezența de spirit să se logodească cu mama mea, Sheindel, înainte de a pleca pe front. Trăsăturile ei delicate păreau să se datoreze originilor franceze, dar se născuse în Działoszyce, în 1902, și era considerată cea mai bună partidă din comunitate.

Sper să mă iertați că în cele ce urmează îmi voi îngădui să creionez calitățile mamei mele. Pentru mine, ca fiu îndatoritor, înseamnă enorm să pot face tot ce îmi stă în putință să o readuc la viață prin cuvintele și faptele mele. Pe lângă frumusețea ei naturală, mama avea o educație aleasă, fiind o cititoare pasionată, atât în limba poloneză, cât și în ebraică. Era capabilă să facă rapid, în minte, tot felul de calcule matematice, neavând nevoie de creion și hârtie.

Hainele îi stăteau bine. Era foarte atentă la tot felul de mici amănunte, bunăoară unghiul pe care îl face pălăria în raport cu umerii. Era pasionată de pantofii de calitate – de obicei aceștia fiind confecționați de frații ei, Leibish și Yossel, doi evrei ultraortodocși care adminis-trau cu succes o firmă de export. Obişnuiam să mă joc cu prietenii de-a v-ați-ascunselea prin fabrica lor care mirosea a piele nouă.

Putea fi extrem de încăpățânată – această trăsătură de caracter fiind deopotrivă o binecuvântare și un blestem pe care l-am moștenit –, însă era o persoană discretă, caldă și amabilă. Încă mă străduiesc să-i urmez sfatul: „*Na grzecznosci nikt nie traci.*” („Dacă te porți frumos cu cei din jur, nu vei avea decât de câștigat.”) Latura aceasta

grijulie o moștenise de la mama ei, Pearl, care era o reputată *shidduchim* (pețitoare) în cartierul lor.

Nu trece zi fără să mi se facă dor de mama mea și încă deplâng furtul unui obiect care era mândria și bucuria ei – un goblen, înfățișându-i pe Adam și Eva în Eden, care se remarca prin finețea detaliilor și prin creativitate. Ca să-l desăvârșească, își petrecuse nenumărate nopți în care muncise cu migală și dragoste. După ce a fost gata, golbenul a împodobit peretele principal al casei care, așa cum veți afla mai departe în această carte, ne-a fost furată.

Tatăl ei, Yitzhak Issac, era un om prosper. Confectiona plăpumi și perne din puful de găscă pe care îl aduna în niște saci încăpători, după ce îl colecta de la rețeaua lui de jumultori de prin toate așezările și orașele din apropiere. Folosea și puf de rață pentru o serie de alte produse finisate în fabrica bunicului meu. Așa stăteau lucrurile pe vremea aceea: familia ocupa primul loc, în special atunci când era vorba despre o legătură conjugală.

Părinții mei au fost protagoniștii unei ceremonii oficiale la *shul* (sinagogă). Nu sunt sigur unde s-au desfășurat nunta propriu-zisă și ospățul, întrucât martorii fac parte din generația pierdută, iar astfel detaliile de acest gen au murit odată cu ei, însă trebuie să fi fost vorba fie despre stația locală de pompieri, fie despre una dintre clădirile mari din oraș. Mâncarea trebuie să fi fost simplă, însă din belșug.

În copilărie adoram veselia și vivacitatea unor astfel de petreceri de la care nu lipsea niciodată o mică orchestră hasidică. Muzicanții interpretau muzică *klezmer*, iar nuntașii dansau până-n zori, însă chiar și atunci se găseau destui bărbați care continuau să se prindă în horă. Procesiunea nupțială devenea un adevărat eveniment local: în vreme ce caravana trecea pe stradă, oamenii deschideau ușile caselor, admirând căruțele pavoazate multicolor și

trase de cai, în vreme ce nuntașii interpretau tot felul de cântece în ebraică și idiș. Acestea erau cântecele înțelepților, cântecele din bătrâni.

Îmi place să cânt, deși probabil că prietenii sunt exagerat de amabili atunci când îmi spun că am o voce bună. Îmi plac poveștile pe care le spun versurile cântecelor, precum și cultura pe care acestea o celebrează. Îmi plac amintirile pe care le stârnesc cântecele, precum și bucuria inocentă pe care ne-o provoacă. Încă pot fredona spontan valsurile care mă fermecau în copilărie.

Una dintre puținele moșteniri de familie care au supraviețuit este o fotografie înfățișând în jur de o sută de strămoși ai tatălui meu – nuntașii adunați în fața unei clădiri pe care nu aș putea-o localiza. Câțiva dintre bărbați sunt îmbrăcați șic; alții poartă straie tradiționale. Fotografia immortalizează câteva generații – bebeluși și tânci care abia au învățat să umble, surprinși împreună cu bătrâni precum străbunicul meu, care în poza aceea stă în picioare și poartă o manta lungă, cafenie.

Habar n-aveau de ce soartă cumplită urmau să aibă parte.

Deși pe vremea aceea nu apreciam efortul părinților noștri de a ne crește așa cum se cuvine, acum îmi dau seama că s-au achitat remarcabil de datorie. Așa cum *eema* mea (mama) mă învăța să-i respect pe cei din jur, la fel și *abba* (tata) mă învăța să prețuiesc virtuți precum sânguinta, frugalitatea și cinstea. El a trăit respectând toate aceste virtuți, începând ca simplu muncitor la o moară și ajungând comerciant de grâne și proprietar al propriei lui mori – cumpărate parțial cu banii agonisiți de-a lungul anilor și parțial cu cei din zestrea soției.

Cumpăra grânele de la un *poretz*, transportându-le apoi în saci de câte o sută de kilograme, cu ajutorul cailor și al unei căruțe, până la moara lui de apă aflată în satul învecinat, Lysowiec, unde le măcina, făina rezultată

întrucât clienții lui nu-și permiteau întotdeauna să-i plătească toată suma cerută, însă se bucura de un imens respect.

Mama contribuia la bunăstarea familiei administrând o prăvălie aflată pe strada principală, în care se vindeau de toate: ceai, cafea, dulceață, condimente, țigări, pâine, legume, fructe, dulciuri, precum și produse de spălat și curățat. Unele produse, cum ar fi sarea sau zahărul, aveau prețuri de mercurial, impuse de guvern. Cele mai multe erau procurate, după negocieri atente, de tata. Când mama avea treburi, eu îi țineam locul la prăvălie – o experiență care mi-a folosit mai târziu în viață.

Cum nu cunoșteam prețurile, îi rugam pe clienți să-mi spună cât costa un produs sau altul. Evident că unii modificau prețul în favoarea lor. Știam ce fac, însă nu-mi păsa pentru că îmi plăcea sporovăiala care însoțea tranzacția. Îmi plăcea să cunosc tot felul de oameni, străduindu-mă să le înțeleg mentalitatea, ce ar fi dorit și ce ar fi acceptat să cumpere.

Spectacolul străzii, de asemenea, mă atrăgea. O fată îți cânta o arie de operă italiană pentru numai câțiva zloți. Băieții îl chinuiau mereu pe Abele Shuver, un excentric personaj local. Grupuri de patru-cinci bărbați cu bărbi lungi, purtând *kippah* (iarmulci) se adunau în fața dughenelor vorbind politică și răspândind bârfele locale. Din când în când se opreau ca să ademenească trecătorii să calce pragul prăvăliilor pe care le țineau. Aerul era plin de zumzăitul glasurilor oamenilor care se tocmeau.

Fără să-mi dau seama, am fost inițiat în arta tocmei. Curând am devenit dependent de întregul proces, schimbând ori vânzând monede sau timbre băieților de vârsta mea. Mi-am folosit instinctele dobândite atunci și după război, făcând comerț cu diamante și prospectând

alte oportunități de afaceri. Am făcut destule greșeli, însă cred că, trăgând linie și adunând, am ieșit în profit.

Tata mi-a dat una dintre cele mai importante lecții de viață. Încă de pe vremea când eram un copil de-o șchioapă, m-a încurajat să stau lângă el, să privesc și să învăț. Avea simțul umorului, permițându-mi bunăoară să călăresc, ca la rodeo, motorul din moară, însă avea și latura lui serioasă. Într-o după-amiază s-a strecurat pe nesimțite în prăvălia mamei, în care rămăsesem singur. Nu prea erau mușterii, iar eu mă servisem cu câteva dropsuri. Nici prin cap nu-mi trecuse că ar fi fost vorba de un furt, însă tata imediat mi-a observat figura spăsită, trădându-mi sentimentele de vinovăție.

— Ce faci? m-a întrebat el pe un ton aspru. Ce ai în mână?

Mi-am lăsat privirea în podea, bâiguind „Nimic” și încercând, cu gesturi stângace, să ascund dropsurile în buzunarele de la pantaloni. Îmi dădeam seama că nu păcăleam pe nimeni, cu atât mai puțin pe un om atât de atent precum tata.

— Dă-mi să văd, a spus el ridicând glasul și făcându-mă să-mi dau seama că nu puteam decât să mă supun. Ai luat ceva fără să ceri voie? Nu este permis să faci asta. Trebuie să ceri voie. De ce le-ai luat? Ce vrei să faci cu ele?

I-am explicat că intenționasem să împart dropsurile cu prietenii mei care nu-și permiteau să le cumpere.

Tata și-a dat seama că mă căiam. Mi-a spus că îmi înțelegea motivele, însă m-a făcut să promit că nu voi mai face niciodată un asemenea gest și că întotdeauna voi cere voie. Mi-a ținut apoi o lecție despre minciună, spunându-mi că întotdeauna aceasta iese, ca uleiul, la suprafață. Mi-a poruncit să nu înșel niciodată pe nimeni. După aceea, ori de câte ori m-am simțit tentat să nu spun